

פטרס ונרביליס – הומניסט בן המאה הי"ב או אנטישמי?

איוון פרידמן

המאה הי"ב נחשבת מזה שני דורות כתקופת רנסנס וכתקופת פריחתה של התרבות המדיאוולית. אחד ממאפייני רנסנס זה היה, לדעת היסטוריונים רבים, ההומניזם. באומרנו "הומניזם", אין הכוונה רק למובנה הטכני של המילה, כלומר ידיעת השפה הלטינית וספרותה, אלא למשמעותה הרחבה יותר. כך למשל הגדיר, לאחרונה, Colin Morris את המושג: "המילה מבטאת אהדה למין האנושי ושמחה בו... היא קשורה לכבוד לאינדיבידואום, מאחר וקשה, למרות דברי ציניקאים מסויימים, להעריך את האנושיות אם אין הערכה לאדם כפרט"¹.

בתקופה של פריחה אינטלקטואלית והערכת האדם בתור אדם, טבעי היה לצפות גם ליחס חיובי יותר מצד אנשי רוח נוצרים כלפי יהודים, ולכבוד על אף חילוקי הדעות. ואמנם ברוח זו תוארו לאחרונה היחסים האינטלקטואליים בין הנוצרים והיהודים².

על רקע זה כדאי לבדוק את דמותו ודעותיו של פטרס ונרביליס, אב מנזר קליני, שנחשב על ידי המומחים כהומניסט בשני המובנים – משכיל ואוהב האדם. אנו עדים להתענינות הולכת וגוברת בכתביו של האיש. שתי מהדורות של מכתביו פורסמו וכן הוהדרו שנים מכתבי הפולמוס שכתב, האחד נגד הכופרים הפטרוברוסינים והאחר כנגד האיסלם³.

1. "The word humanism also carries a more general significance. It expresses a sympathy with, and delight in, mankind; . . . It is closely akin to a respect for the individual, since (in spite of the remarks of some cynics) it is difficult to have a high regard for humanity if one does not value individual men". Morris, C. *The Discovery of the Individual, 1050–1200* Church History Outlines 5 (London, 1972) pp. 9–10. Cf. Southern R.W. *Medieval Humanism and other Studies* (Oxford, 1970) p. 31: "What are the symptoms which will establish the existence of a deepseated humanism in the period? In the first place there can be no humanism without a strong sense of the dignity of human nature . . . man is the noblest of God's creatures . . ."

2. א. גראבויס, "הנוסח העברי של המקרא והלמדנות הנוצרית – פרק ביחסים בין יהודים לנוצרים במאה הי"ב", מחקרים בתולדות עם ישראל ואלוהי ישראל בעריכת ע. גלבע ואחרים (חיפה, תש"ל) עמ' 116: "דרישיח כן, ויכוח בין בני-אדם שונים לא כל שכן, אולם אצל אבאלאר, כמו אצל שאר האינטלקטואלים בני המאה הי"ב, אין כל דמיון בין ויכוח זה לבין פולמוס. הוא מתנהל בין צדדים שונים כאשר קדושת האדם, בריאתו בצלם אלוה מאפינת את כל הנוטלים חלק בו". וכן לאחרונה: Grabois A., "The Hebraica Veritas and the Jewish-Christian Intellectual Relations in the Twelfth Century", *Speculum* (Oct., 1975) pp. 616, 620, 634

3. Kritzeck, J. *Peter the Venerable one Islam* (Princeton, 1964), (hereafter: Kritzeck). Constable G. (ed.), *The Letters of Peter the Venerable* (Cambridge, Mass. 1967),

היסטוריונים שעסקו בדמותו של פטרוס כגון Constable, Kritzeck, Leclercq היו תמימי דעים שכתביו של פטרוס משקפים פתיחות אינטלקטואלית, מתינות, סובלנות ואהבת האדם.⁴ מטרת דיונונו לבחון הערכה זו לאור מה שכתב פטרוס נגד או על היהודים, ביחוד הספר נגד עקשותם המושרשת של היהודים, שנכתב ב-1144.⁵ אמנם יש בידינו מכתב ידוע מאד של פטרוס ללואי השביעי, מלך צרפת, מכתב שחוקרים יהודים הרבו לעסוק בו וראו בו, בצדק, ביטוי לשנאת-ישראל כלכלית,⁶ אך מכתב זה נכתב ערב מסע הצלב השני ויש להבינו על רקע של בעיות כלכליות באותה שעה, כפי שניסיתי להוכיח במקום אחר,⁷ ועל כן נתן אולי לטעון שאין הוא משקף יחס של אינטלקטואל נוצרי. הויכוח הדתי יהיה, אם כן, רלוונטי יותר לענינו.

הטרקטטוס נגד היהודים מורכב משני חלקים עקריים: ארבעת הפרקים הראשונים מטרתם להוכיח את צדקת הנצרות על סמך נימוקים רצינאליים ואסמכתאות מכתבי הקודש, ואילו הפרק החמישי מהווה התקפה ארסית על היהדות, על סמך קטעים אגדתיים ומדרשיים, רובם מהתלמוד. לקלרק וברי טענו שעבודה זו משקפת "ידע מעמיק של רוח היהדות"⁸. אך טענה זו אינה נכונה. פטרוס אמנם הראה בפרקים הראשונים שהוא מכיר פירושים יהודיים מקובלים לפסוקים שהיו נתונים זה זמן רב למחלוקת בין הנצרות והיהדות,⁹ אך לקט האגדות שהציג בתור התלמוד אינו מצדיק את ההערכה הנ"ל. פטרוס "קשט" לעיתים את האגדות ששיבץ בפרק החמישי כדי להחריף את ההתקפה, אך נראה שהוא חשב בכנות שהתלמוד הוא אוסף אגדות בלבד,

- (hereafter: Constable, Letters). Fearn J. (ed.), *Petri Venerabilis Contra Petrobrusianos hereticos* Corpus Christianorum, Continuatio Medievalis X (Turnhout, 1968). Martin, J. *Peter the Venerable, Selected Letters* (Toronto, 1974). מלבד מחקרים שפורסמו בכתיב-עת שונים, פורסמו אף שני קבצי מאמרים העוסקים בדמותו: Constable G. and Kritzeck J. (edd.), *Petrus Venerabilis 1156–1956 Studia Anselmiana XL* (Rome, 1956), (hereafter SA). Pierre Abelard. *Pierre le Venerable, Les courants philosophiques, litteraires et artistiques en Occident au milieu du XII siecle*, Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique no. 546 (Paris, 1975).
4. Kritzeck, p. 20, Constable, Letters, II, p. 41, Martin, *op. cit.*, p. 7, Leclercq, J. *Pierre le Venerable* (Abbaye de Saint Wandrille, 1945) p.
5. *Petri Venerabilis Tractatus adversus Judaeorum inveteratam duritiem*, P.L. 189, col. 507–650. תאריך הציבור מתברר לפי עמ' 562, מראי המקומות מהספר יצוינו להלן רק לפי מס' העמודה.
6. Baron, S. *A social and Religious History of the Jews*, vol. IV, (N.Y., 1957) p. 122. ז. גרין, דברי ימי ישראל, מהדורת שפ"ר, חלק ד' (וארשה תרנ"ה) עמ' 190. ש. דובנוב, דברי ימי עם עולם מהדורה עברית, חלק ד' (תל-אביב, הדפסה ו', תשכ"ח), עמ' 163.
7. "An Anatomy of Anti-Semitism, Peter the Venerable's Letter to Louis VII" *Bar-Ilan Studies in History* (Ramat-Gan, 1978) pp. 87–102
8. ". he developed in himself a profound knowledge of the Jewish mind", Kritzeck, p. 26. Cf. Berry, V. "Peter the Venerable and the Crusades", SA, p. 149 e.g. col. 522C, col. 528A.
- 9.

ולא ידע כלל על הדיון ההלכתי הכלול בו. מבחינת היחס ליהודים אין הבדל משמעותי בין חלקי הטרקטוס.

כיצד מצטיירת דמות היהודי לפי עבודתו של פטרס ונרביליס?

ניתן לומר שהתמונה העולה מקריאת הטרקטוס תואמת ברוב פרטיה את דמות היהודי שהיתה מקובלת בספרות האנטי-יהודית בדורות שקדמו לתקופה הנידונה, ועתידה להתפתח בימי הביניים המאוחרים ולהוות בסיס לאנטישמיות המאוחרת¹⁰. היהודים, לדעת פטרס, הם "עם קשה עורף", עם עקשן ומחזיק בטעותו¹¹. הטעות של היהודים, אם כן, אינה שגגה, אלא נובעת מכוונה תחילה, כפירה מרושעת המכוונת כהתרסה נגד האמת¹². ליבם של היהודים לב אבן, הם עצמם אנשי אבן¹³, ועקשנותם היא "טירוף ארור" — היהודים כאילו "נולדו רק על מנת לגדף את האל"¹⁴. תכונות אלה הן הגורמות ליהודי להעדיף את החושך על פני האור, את התלמוד על פני הנביאים וכתבי הקודש האמיתיים ואת חוסר ההגיון על פני ההגיון. היהודי אמנם עיוור — caecus אך עוורונו אינו מצדיק את טעותו, שכן הוא עצמו אשם בכך שהוא עיוור, בסרבו להכיר באור: "הנוצרי מתפעל מניסי האל ורואה אור, היהודי מתפעל ומתעוור"¹⁵.

אין זה נכון שפטרס הבחין בין דוקטרינה מוטעית לבין האיש המאמין בה, כפי שטען קריצק¹⁶. פטרס מתנגד ליהודי ורואה בו מגדף שנוא מעצם טבעו ולא רק בשל טעות זו או אחרת. פטרס מונה ביהודי תכונות קולקטיביות שליליות הנובעות מהיותו יהודי. היהדות, בעיניו, היא בבחינת מחלה איומה שדבקה ביהודי כנגע *peste imbuti fuerant*. הדרך היחידה להטהר מנגע זה היא להבין את הפירוש הנכון ולהשתמש בתרופה שפטרס מציע בעבודתו. היהודים המעטים מאוד שאולי יושפעו יש להם סיכוי להרפא¹⁷.

מאיך טוען פטרס שאין טעם להתוכח עם היהודי, מאחר שהוא אינו מקשיב

10. Trachtenberg, J. *The Devil and the Jews* (New Haven, 1943).

11. "Populus durę cervicis es", col. 507 D." vos soli cęci, surdi, lapidei permanetis", ibid.

12. col. 603 CD, col. 522 C.

13. "Judęi quidem sunt, et lapidei sunt". col. 526A.

14. "Quid iam, o Judęi, errori vestro, quid obstinatione nefandę, immo quid insanię condemnandę reliqui est?" col. 565B. ". . . qui velut tantummodo ad blasphemandum Deum nati . . ." col. 622C.

15. "Miratur Christianus, et illuminatur; miratur Judęus, et excęcatur. Miratur Christianus, et de solitario miraculo Deum singulariter laudat; miratur Judęus, et blasphemat". col. 529B.

16. "Peter's warfare was single-mindedly against false doctrine, not against men". Kritzeck, p. 45. "Further, the very nature of the book . . . which chose to consider the Jews in terms of their religious faith alone, abandoning all the customary Christian invective represented a signal advance over most Christian polemics", ibid., p. 27

17. "Qui fęcibus jam dictis longo tempore apud Judęos infecti, ad Christi Ecclesiam transeuntes, tali antidoto plenius defecari poterunt, et hac lectione, peste, quam imbuti fuerant, expurgari" col. 603C.

להגיון. כבר בימי הנביאים סרבו היהודים להשתכנע, כפי שניתן ללמוד מהנביא ישעיה, והיו לרוצחי נביאים ולבוגדים¹⁸. כך העוורון היהודי וההבנה הלוקויה שלו היא מחד עונש על הצליבה, ומאידך אלו תכונות מושרשות ביהודי עוד מימי הנביאים¹⁹. מכך שהיהודי אינו נכנע לנימוקים רציונליים הסיק פטרוס שיש להטיל ספק בהיותו אדם: "מאחר שהויכוח שלי הוא עם יהודי אשר איני יודע אם הוא אדם, עלי להוסיף עוד דברים אחדים. פשוט איני יודע אם הוא, שאינו נכנע להגיון אנושי ואינו מסתפק לא בסמכויות אלהיות ולא בפסוקים שלו, הוא אדם. איני יודע אם זה שמבשרו עדיין לא נלקח לב האבן הוא אדם"²⁰. שלוש פעמים בשלושה משפטים חוזר הספק *nescio utrum homo sit* ולקורא, כמדומה, כבר לא נותר ספק מה היא התשובה. גם בפרק החמישי חוזר פטרוס: "אני חושש לקרוא לך אדם, פן אשקר"²¹ מכאן פתוחה הדרך לכינוי היהודי בשמות כ"חיה, בהמה, כלבים וחזירים מלוכלכים". האמונה בתלמוד מוכיחה שהיהודי בהמי ולכן חוזרים הביטויים *bestia, jumentum* דוקא בפרק החמישי²². הטיעון אינו חדש, ומסתמך על נבואת ישעיה: "ידע שור קנהו וחמור אבוס בעליו, ישראל לא ידע עמי לא התבונן". פטרוס פיתח ענין זה בהרחבה: "השווה עצמך לחמור", הוא פונה ליהודי, "או אם תרצה לשור, החמור שומע ולא יבין, היהודי שומע ולא יבין"²³. הצגת הספר הסודי של היהודים, התלמוד, הוא בבחינת "הוצאת הבהמה ממאורתה והצגתה על במת העולם"²⁴. התלמוד מתואר ע"י פטרוס כ"ים גדול של רשעה"²⁵, שאינו עתיד להביא כל תועלת. הביצים שהיהודים דוגרים עליהן, כלומר האמונה שהם מטפחים בספריהם, הן ביצי צפעוני העתידות להצמיח את הדמות הנוראה של אנטיכריסטוס²⁶. הטענה שהיהודי מטפח את אנטיכריסטוס נובעת לא רק מאמונתו בתלמוד אלא משום שסרב לקבל את המשיח האמיתי שכבר בא. אם אינו מאמין בכריסטוס, חזקה עליו שהוא מטפח את אנטיכריסטוס: "הו, חלאת המין האנושי, האם דברים אלה מקילים עליכם... האם דברים אלה מפתים אתכם לצפות לאנטיכריסטוס במקום לכריסטוס?"²⁷.

col. 526A. .18

col. 602 D, col. 526, col. 615 C. .19

col. 550D–551A: "Sed quia cum Judæo, qui nescio utrum homo sit, mihi sermo est, adhuc aliqua addenda sunt. Nescio plane utrum Judæus homo sit, qui nec rationi humanę cedit, nec auctoritatibus divinis et propriis acquiescit. Nescio, inquam, utrum homo sit, de cujus carne nondum cor lapideum ablatum est."

col. 602A. .21

E.g. col. 602–603. Sed cf. col. 550C: ".non ab huiusmodi canibus, sed a Judęis longe deterioribus"

Is. I,3. Col. 602A. .23

Ibid. .24

"vastum impietatum pelagus", col. 609D .25

Col. 648CD, cf. Is. LIX, 5 .26

"O humani generis fęces! talia vos leniunt, talia mulcent, talia pro Christo .Antichristum vobis pęstolari suadent?" col. 550A .27

פטרס משוכנע שהיהודי אינו רק מטפח את אנטיכריסטוס, אלא שונא בכל ליבו את המאמינים בכריסטוס, הנוצרים.²⁸ בין הנידונים בשאל, מצטט פטרס מהתלמוד, בולטים הנוצרים שנידונו לכך משום שלא האמינו בתלמוד.²⁹

Parkes טען שבספרות הנוצרית נגד היהודים היתה קיימת זמן רב הפרדה בין דמות היהודי ההיסטורי-תיאולוגי, רוצח ישו, לבין היהודי בשר ודם שהכירו בחיי היום יום.³⁰ פטרס חזר על תיאור היהודי, אך אין אצלו שום הפרדה מעין זו. הדעה-הומניציזיה של היהודי מתיחסת גם לדמות שרצחה את האל, אך גם ליהודי בן זמנו שלא השתכנע מטיעונו. היהודים בצעו פשע כפול של רצח אל ורצח אח, ולכן עונשם כעונשו של קין רוצח אחיו: "ארורים, נעים ונדים תהיו על הארץ אחרי אשר שפכתם דם כריסטוס שכשם שהיה אחיכם בבשר כך היה אלוהות, חלק מאלוהים".³¹ ברם מעשה זה לא היה חד-פעמי. פטרס הקביל פשע זה למעשה שעושים היהודים המאמינים בתלמוד. האגדות האנתרופומורפיות של התלמוד מורדות באל והמאמין בהן מוריד כביכול את האל מכסאו, שכן מהתלמוד משתמע שהאל אינו כלי-יכול, ואם כן, אינו אל.³²

פטרס חוזר וקושר בין דמותו של היהודי לבין השטן. בית הכנסת הוא "בית הכנסת של השטן", רק שטן או יהודי מחזיקים בדעותיהם בעקשנות כזו, "השטן מהתל ביהודים כפי שאנשים מהתלים בקופים".³³

אין ספק בעיני פטרס שדמותו כזו ראויה לעונש מתאים. היהודי יהיה "למאכל לאש הנצחית".³⁴ אך עונש זה אינו מתיחס רק ליהודי "ההיסטורי". פטרס סבור שהיהודי המגדף בן-זמנו היה ראוי לעונש גם בעולם הזה: "כבר אלף ומאה שנים אתם נאנקים תחת רגלי הנוצרים, שאותם אתם שונאים יותר מכל, תהיו לקלס לא רק להם אלא גם לסרצנים ולדמונים — מי ישיב ידי אנשינו מדמכם quis continet manus nostrorum a sanguine vestro לולא מצוות הכתוב".³⁵ ובדברו על אגדה תלמודית

.Col. 615A .28

Col. 635C: "Cur . . . Christiani damnati sunt? Ait (angelus): Quia credunt in filium .29
 "Marie, et non observant legem Moysi et maxime quia non credunt Talmuth" ביוחר לאגדה זו שמצאתי הוא ב ס פ ר כ ל ב ו, סימן ק"כ (למברג, 1860), דף צ"א עמ' ב. היינו יכולים להניח שקטע זה, אם כי אין לו סימכות בספרותנו הוא בבחינת "שקיעין", אך ההאשמה שהנוצרים אינם מאמינים בתלמוד מסתברת רק כתוספת נוצרית. התלמוד לא הוזה, ביהדות, דוקטרינה, כפי שחשב פטרס. והאמונה בתלמוד לא הויתה כרטיס כניסה לגן-העדן. מענין שבאותו קטע מציין פטרס כקנה מידה נוסף את קיום חוקי התורה ולא האמונה בה.

Parkes J., *The Conflict of the Church and the Synagogue* (N.Y., repr. 1969) pp. 220, .30
 .374

.Col. 615B .31

.Col. 614D-615A .32

"Vere Satanas de vobis, ut homines de simiis ludet", col. 550A. Cf. col. 528C, col. .33
 .549B

".. in pabulo igni eterno dati sunt", col. 622C. "Sed ille Dei Filius qui ab illa .34
 Babylonica salvavit confessores pueros, fornace sine dubio infernali negatores sui torquebit .sine fine Judæos", col. 518B
 .Col. 615B .35

הפסולה בעיניו: "הייתי דן אותה ואת מחבריה לשריפת עולם"³⁶. פטרוס הכיר בהגבלה של הצו מספר תהלים האוסר, לפי הפירוש המקובל, להרוג יהודים³⁷, והוא אמנם לא הציע לשרוף את התלמוד הלכה למעשה, אך דבריו יכלו לתרום לליבוי היצרים.

על רקע זה של דמות היהודי כפי ששרטט אותה פטרוס בספרו, יש להבין את יחסו ליהודים בני זמנו. הדמות השטנית של הכופר והמורד באל אינה דמות אנושית וניתן על כן לכנותה בהמה ולא אדם. חוסר האנושיות מקורו במעשה הבלתי אנושי של רצח אל, דבר שגרם ליהודי לחלות במחלת הכפירה, אם כי מחלה זו היא גם תכונה הטבועה בו מקדמת דנא. אם היהודי אינו בגדר אדם, סביר להניח שהוא שונא בני אדם ובעיקר את הטובים שבהם, הנוצרים. במכתב שכתב ללואי השביעי האשים פטרוס את היהודים במסחר בכלי כנסיה גנובים תוך פגיעה בהם: "את כלי בשרו ודמו של כריסטוס הוא מסגיר בידי רוצחי בשרו ושופכי דמו, ואלה שהקניטוהו והתעללו בו אז, כשהיה מהלך עם בני תמותה, אינם פוסקים לנאץ את שמו גם עתה, כשהוא יושב מעוטר בהוד אלוהותו הנצחית... וודאי חש כריסטוס עצמו שבכלים אלה המקודשים לשמו, עדיין נעשים לו בזיונות מידי היהודים"³⁸. רמזים אלה לפגיעה של יהודים בני אותו זמן בכריסטוס דרך כלי הקודש שלו, נאמרים באותה תקופה בה צצה עלילת הדם הראשונה בימי הביניים³⁹.

במכתב הנ"ל מסיק פטרוס את המסקנות הראויות מראיתו את היהודי: "יחסו להם חייבהם ויטלו מהם את ממונם ובעזרת ההון של המגדפים את האל תכריע ימין הנוצרים...".⁴⁰ מטרת המכתב היתה, כפי שנרמז לעיל, לפתור בעיות כלכליות של פטרוס, ואולי זו הסיבה שפטרוס אינו מסתפק בנימוקים תיאולוגיים נגד היהודים, אלא טען כנגדם שהם טפילים מבחינה חברתית: "הכל יודעים כנגד מה הדברים אמורים. שהרי לא בעבודת אדמה תמה, לא במלחמה חוקית ולא במלאכה מכובדת ומועילה כלשהי מלאו הם את אסמיהם פרי, את מרתפיהם יין ואת שקיהם ממון ואת תיבותיהם כסף וזהב"⁴¹. ניתן לשער שהמקצועות המכובדים שפטרוס הציע רומזים

36. "in eternam flammam cum suis auctoribus merito concremanda projiciam", col. 633C.

37. תהלים נט, י"א-י"ב. פירוש זה מקובל עוד מזמנו של אוגוסטינוס. ראה: י. בער, "ארץ-ישראל וגלות בעיני דורות ימי-הביניים", ציון ו' (תרצ"ד) עמ' קמ"ט-קע"א.

38. "Distrahit uasa corporis ac sanguinis Christi, occisoribus corporis, et effusoribus sanguinis Christi, qui et tunc eum inter mortales conuersantem, quantis potuerunt contumelias et iniuriis affecerunt, et nunc in maiestate diuinitatis aeternae sedentem, quantis audent uerborum blasphemias lacessere non desistunt... Sentit plane in his quae non sentiunt sibi sacratis uasis, Judaicas adhuc contumelias Christus..." Constable, Letters, I, p. 329.

39. עלילת הדם בנוויץ' 1144. ההאשמה של פטרוס שהיהודים עושים בכלים הקדושים "מעשים נוראים שהם מלהזכירם" מזכירה יסודות מאוחרים יותר, כגון העלילות על חילול הלחם הקדוש. Cf. C.Roth, "Desecration of the Host", *Enc. Jud.* 8:1040.

40. Constable, Letters, I, p. 330.

41. "Quod loquor omnibus notum est. Non enim de simplici agri cultura; non de legali militia, non de quolibet honesto et utili officio horrea sua frugibus, cellaria uino, marsupia nummis, archas auro siue argento cumulant..." *ibid.*, p. 329.

לרבדי החברה הביניימית: בעל אדמה, האביר הלוחם ואותו מעמד חדש ההולך ומתהווה בימיו של פטרס, הבורגנות. היהודי אינו חלק מהחברה הזו ואין לו מקום בה.

כיצד, אם כן, דבק בפטרס דימוי ההומניסט אוהב האדם? מלבד לקלרק שטען שהספר משקף ²⁴ amour de juifs הרי רוב ההיסטוריונים עשו גזירה שווה מהיחס ההוגן שהפגין פטרס כלפי האיסלם אל יחסו ליהדות. ואמנם פטרס הוא שדאג לראשונה לתרגום של הקוראן ללטינית, וכן מימן תרגומים אחרים מהמסורת המוסלמית⁴³. אך החוקרים שחשבו ש"גילוי תעלומות התלמוד" מקביל לכך ומוכיח על התעמקות ברוח היהדות, כמדומה שטעו. די להשוות את הפתיחה התוקפנית לספר נגד היהודים לפתיחה ל"עבודה נגד האיסלם" כדי לנקות את פטרס מאשמה של אנטישמיות ולהראות שהיהודים תפסו מקום מיוחד בליבו — לרעה.

וכך פנה למוסלמים: "אני מתקיף אתכם, לא כפי שאנשינו עושים לעתים, בנשק, אלא במלים, לא בכח אלא בהגיון, לא בשנאה אלא באהבה. . . ." ⁴⁴ הנימוק לאהבה זו הוא שכל בעלי חיים מתקרבים לבני מינם, ובני אדם שהם יצורים רציונליים לא כל שכן. האדם מוכרח לפי ההגיון והטבע לאהוב בני אדם. "אלו הסיבות שבגללן הנוצרי אוהב אתכם, וצריך להזמיןכם להוושע. באופן זה, אני אחד מיני רבים. . . באוהבי אתכם אני כותב ובכותבי הנני מזמינכם לישועה"⁴⁵. אהבה נוצרית זו נעלמה בבואו לכתוב נגד היהודים.

כך יכול פטרס לראות עצמו כאוהב האדם ובו בזמן לשנוא יהודים, שכן הוא הפקיע את היהודי מכלל אדם רציונלי. פטרס עצמו חשב שיחס הנוצרים ליהודים סובלני ביותר: "חקן את אנשינו", הוא פונה למוסלמים, "שאף על פי שהם משוחחים לעתים קרובות עם יהודים ושומעים דברים רבים, וכמעט כל הדברים מנוגדים לאמונה הנוצרית, אין זה גורם להם לזעם ואינם קמים להורגם כראוי למגדפים, אלא שומעים בסבלנות ועונים בחכמה. הם אינם משמידים אותם כאויבי תשועתו אלא מצפים במתינות שמה יחזרו פעם בתשובה"⁴⁶. גם ב"ספר נגד היהודים" ציין פטרס ששמע פירושים מפי יהודים. אך אם על דברים כגון אלה מסתמכים הטוענים

⁴² .Leclercq, *op. cit.*, pp. 235–236.

⁴³ Kritzeck, pp. 64, 73–112. M-T. d'Alverny, "Deux traductions du Coran au Moyen Age", *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 22–23 (1947–1948), pp. 71–78.

⁴⁴ "Aggredior inquam uos, non ut nostri sepe faciunt armis sed uerbis, non ui sed .ratione, non odio sed amore." Kritzeck, p. 231.

⁴⁵ "Hee sunt causae, quibus uos Christianus, diligere, quibus uobis salutem debet optare. . . Hoc modo ego de unnumeris et inter innumeros seruos Christi minimus, uos diligo, diligens uobis scribo, scribens ad salutem inuito." Kritzeck, p. 232.

⁴⁶ "Imitamini saltem in hoc nostros, qui cum frequentem cum Iudeis quorum inter ipsos plurima multitudo subiecta moratur sermonem conserant, et multa, ac pene uniuersa fidei Christianae contraria ab ipsis audiant, non in furiam commouentur, nec uelut contra blasphemos in eorum necem insurgunt, sed audiunt patienter, respondent sapienter, neque hos ut hostes salutis suae statim perimunt, sed aequanimiter si forte aliquando .conuertantur, expectant". Kritzeck, p. 244.

שהקשרים בין נוצרים ליהודים גרמו לסובלנות דתית במאה השתיים-עשרה, יש כמדומה להשיב שהנחתום אינו מעיד על עיסתו. במקרה של פטרוס לא גרמו ויכוחים אינטלקטואליים לקרבת לבבות.

אמנם היו גילויי הבנה בין נוצרים ליהודים בתקופה זו כפי שבא לידי ביטוי בכתביהם של אנسلم איש קנטרברי ואבלאר⁴⁷. פטרוס הכיר כתבים אלה ודחה את היחס החיובי ליהודים. ייתכן שצריך להניח שגילויי הבנה אלה הם שהיו יוצאי דופן במאה השתיים-עשרה. פטרוס ונרביליס שפרץ דרך ביחסו לאיסלם, ובזכות זו זכה להערכה כאוהב אדם, הלך בתלם השנאה ליהודים, אותו חרשו שונאי ישראל לפניו.

Cf. Thomas R. (ed.), Petrus Abaelarbus *Dialogus inter Philosophum, Iudeum et Christianum* (Stuttgart-Bad Connstatt, 1970) p. 41. Cf. Morris C., *op. cit.*, p. 75, and .Anselm, *Cur Deus Homo*, II, 15